

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНИХ ПОНЯТЬ НА РОЗУМІННЯ І ФОРМУВАННЯ СУТІ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

© Берлінг Р.З., 2013

В умовах ринкових відносин не до кінця визначеною є екологічна складова процесу управління підприємством. Проте прийнято вважати, що економічна і екологічна складові роботи підприємства повинні співіснувати без задання істотної шкоди одна одній. Для цього необхідно визначити співвідношення економічних категорій щодо екологічних ознак в частині розуміння їх трактувань. Це дасть змогу визначити межі застосування цих економічних ознак як екологічних складових у роботі підприємства. З іншого боку, можливість об'єднання економічних ознак під екологічною основою дає можливість забезпечити сталий розвиток суспільства.

Загалом економічні наслідки забруднення довкілля зумовлені перерозподілом економічних ресурсів зі сфери активного накопичення у сферу пасивного споживання. Відвернення частини економічних ресурсів зі сфери виробництва призводить до недоотримання чистого кінцевого продукту у подальшому відтворювальному циклі. Зменшення втрат кінцевого продукту можливе мінімізацією сукупних економічних витрат забруднення довкілля.

Проте, враховуючи, що сучасне виробництво об'єктивно є відходоємним, а значить, існуватимуть еколого-економічні витрати забруднення природного середовища, в подальшому слід говорити тільки про визначення мінімальної їх величини, за якої відвернення економічних ресурсів у пасивному напрямку будуть мінімальними.

Ключові слова: антропогенна дія, довкілля, еколого-економічний збиток, еколого-економічні втрати.

ECONOMIC CONCEPTS INFLUENCE ON UNDERSTANDING AND FORMATION OF THE NATURE OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF ENTERPRISES

© Berling R.Z., 2013

In market conditions the ecological component of the enterprise's management process is not fully defined. However, it is assumed that economic and ecological components in the enterprise's activities should coexist without doing harm to each other. To realize this, it is necessary to correlate economic categories as to their ecological features in the part of understanding their interpretations. This will allow to determine the scope of application of these economic features as ecological components in the activities of the enterprise. On the other hand, the possibility of combining economic features on the ecological basis makes it possible to ensure the sustainable development of society.

In general, the economic consequences of environmental pollution are the result of economic resources redistribution from the sphere of active accumulation to that of passive consumption. Partial withdrawal of economic resources from production results in shortfall of pure final product in the next reproduction cycle. Reduction of the final product losses is possible by minimizing the total economic costs of environmental pollution.

However, as modern production is objectively waste-intensive, and thus there will be required ecological and economic expenses on environmental pollution, one can only talk about determining their minimum amount at which the diversion of economic resources in passive direction will be minimal.

Key words: anthropogenic effects, environment, ecological and economic damage, ecological and economic costs.

Постановка проблеми

Сьогодні розвиток економіки є одним з найдієвіших методів управління і основним елементом обґрунтування управлінських рішень щодо оцінки діяльності господарюючого суб'єкта. В умовах ринкових відносин метою такого обґрунтування, що включає різні напрями: правове, економічне, виробниче, фінансове, екологічне тощо, є забезпеченням стійкого розвитку прибуткового, конкурентоспроможного виробництва.

На цей час не до кінця визначеною є екологічна складова процесу управління підприємством. Однак сучасні тенденції переходу людства на шлях стійкого розвитку припускають, що економічна, екологічна і соціальна системи співіснуюватимуть і взаємодіятимуть без спричинення великої негативної дії одна на одну.

Проблемою сучасної економічної теорії є включення екологічних чинників в економічні категорії. Це розширює сучасний варіант теорії економічної рівноваги. До того ж екологічні чинники посідають все вагомніше місце в економічних дослідженнях.

Аналіз публікацій і досліджень

Згідно з існуючими тенденціями, стійкий розвиток припускає такий розвиток, за якого враховуються потреби усіх поколінь – як майбутніх, так і теперішніх. Проте, якщо проаналізувати негативний вплив соціально-економічних систем на довкілля за досвідом попередніх поколінь, то економічне зростання на цьому етапі з існуючими підходами повинно тільки посилити глобальні проблеми людства, включаючи й екологічні. Однак, якщо розглядати екологічні вимоги як пріоритетні, що висувуються до діяльності людини, і які є необхідні для досягнення стійкого розвитку, то слід відзначити, що існує необхідність зниження сумарного обсягу негативної дії на довкілля. Значна частина досліджень показує, що людство занадто навантажує природну систему, яка не може компенсувати усі негативні наслідки цієї діяльності [1].

Головні причини, на нашу думку, що призвели до такого стану довкілля на мікро- і макрорівні, показані на рис. 1.

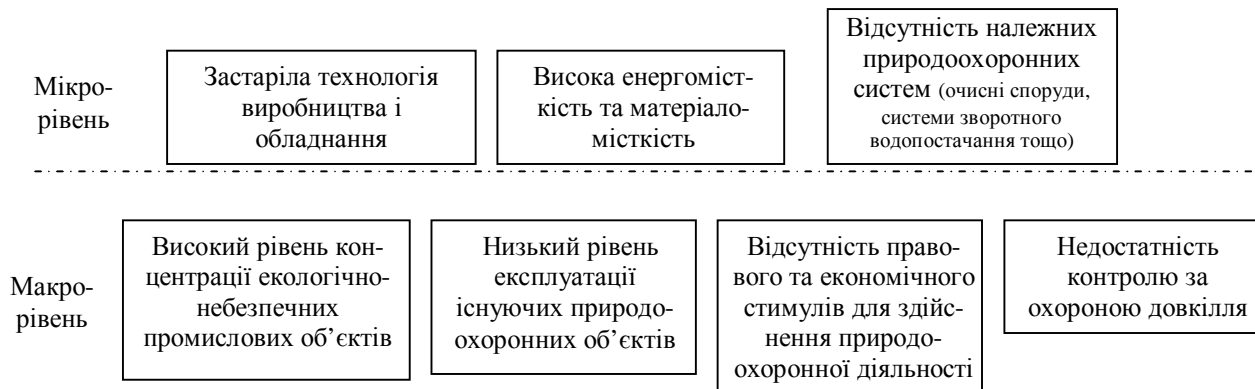

Рис. 1. Причини негативного впливу на довкілля

Наслідком такої антропогенної дії є зміни у природному середовищі, соціальній і виробничій сферах, які являють собою сукупність прямих і непрямих взаємопов'язаних проявів.

До того ж існуючі методики фінансово-економічного обґрунтування інноваційного розвитку недостатньо враховують екологічний чинник, що унеможливорює ефективно впроваджувати нові технології, які одночасно задовольнятимуть економічні та екологічні вимоги. Усе це призводить до екологічної недосконалості виробничих процесів, що виявляється у значних обсягах споживання природних ресурсів та розміщення відходів у навколишньому середовищі, а також призводить до додаткових втрат як на рівні суб'єктів господарювання, так і на рівні держави.

Однією з важливих складових, що бере участь в аналізі такого роду проблем, є різні втрати. Проте найменш дослідженою у цьому плані є та їх складова, яка належить до еколого-економічної частини.

Досліджуючи питання втрат, у багатьох працях [2–5] було відзначено певне ототожнення цього поняття із поняттями “затрат” і “витрат”, що також пов'язані з антропогенною діяльністю

підприємства. Проте за глибшого аналізу ми зауважили певну взаємозалежність між цими поняттями. У підсумку було визначено, що еколого-економічні втрати як економічна складова переростають у збиток, який, своєю чергою, покривається витратами, що компенсують ці самі втрати. Схематично цю категорію економічних понять по відношенню до антропогенної дії підприємства зображено на рис. 2.

Рис. 2. Процес взаємозв'язку економічних понять “втрати-затрати-витрати”, що пов'язані з антропогенною дією підприємства

Запропонована послідовність існування однакових за розумінням, але різних за своєю суттю понять, що породжені чинником антропогенної діяльності підприємства, дає можливість правильніше і точніше розрізнити послідовність їх виникнення та вплив на діяльність роботи підприємства, а самому підприємству планувати свої витрати з урахуванням імовірності появи таких втрат. Подальші дослідження дадуть можливість розкрити цей взаємозв'язок.

Постановка цілей

Враховуючи вищенаведене, необхідно:

- визначити причини негативного впливу підприємств на довкілля;
- дослідити взаємозв'язок втрати-затрати-витрати з точки зору їх еколого-економічного розуміння;
- визначити межі застосування еколого-економічного збитку на рівні підприємства;
- дослідити питання формування та існування еколого-економічних втрат на підприємстві.

Виклад основного матеріалу

Спочатку для кращого розуміння суті проблеми доцільно буде розібрати ці поняття відповідно до існуючих підходів, зокрема, звернувши увагу на загальне визначення поняття “втрати”. Так, у [6] втрати – це та частина виробничих ресурсів (матеріальних, трудових, фінансових), що була втрачена без отримання продукції, перевитрачена порівняно з раціональними нормативними витратами або взагалі не використовувались, тобто не функціонувала, простоювала. Саме антропогенна складова підприємства внаслідок того, що не використовувались наявні на підприємстві ресурси і можливості, з одного боку, переробка відходів і отримання з них вторинної сировини тощо, а з іншого, – негативний вплив діяльності підприємства на довкілля (наприклад, складування і зберігання відходів) дали можливість з'явитися цим еколого-економічним втратам, які, своєю чергою, переростають у збиток.

Еколого-економічний збиток є одним із важливих показників, що дає уяву про економічний збиток загалом. За своїм змістом він є екологічною складовою суспільно необхідних витрат, пов'язаних з виробництвом і споживанням сукупного суспільного продукту. Ці збитки, пов'язані з

впливом забруднення на здоров'я людини, зумовлюють зменшення виробничого національного доходу, збільшення витрат на лікування і профілактику хвороб, а також спричиняють появу додаткових витрат на компенсацію інтенсивного зношення основних фондів промисловості, житлово-комунального господарства і пов'язаних з цим втратами виробничого потенціалу сільського і лісового господарства тощо. [7]. Тому завданням сьогодення є мінімізувати ці збитки з метою створення оптимального еколого-економічного підприємства.

Проводячи аналіз найвдаліших визначень, які відображають суть поняття “еколого-економічний збиток”, і беручи за основу аналіз літератури, що був проведений з цієї проблематики в [2], ми визначили таке. По-перше, під час розгляду основних трактувань поняття “еколого-економічного збитку” була виділена їх загальна структура і зіставлена за окремими розділами. Ці визначення були розбиті на чотири структурні розділи: 1) ознаки еколого-економічного збитку; 2) чинники, що зумовлюють еколого-економічний збиток; 3) об'єкти та 4) функціональна спрямованість еколого-економічного збитку.

Під час аналізу структурні розділи дали можливість виділити в існуючих підходах спільні ознаки у визначеннях. Як наслідок, у кожному з розділів були виділені найзначущіші, на наш погляд, узагальнені ознаки, що мають відношення до формування суті і розуміння поняття еколого-економічного збитку. Звівши усі ці узагальнені ознаки у послідовний ланцюг, ми отримали можливість запропонувати власне визначення поняття еколого-економічного збитку. Отже, на нашу думку, еколого-економічний збиток – це витрати на компенсацію втрат прибутку внаслідок антропогенної дії на довкілля.

Запропонований підхід дає можливість узагальнити існуючі підходи щодо розуміння проаналізованого поняття і повною мірою враховує і описує його суть.

Тому, маючи чітке визначення поняття еколого-економічного збитку, можна описати і основні напрямки використання цього показника (рис. 3):

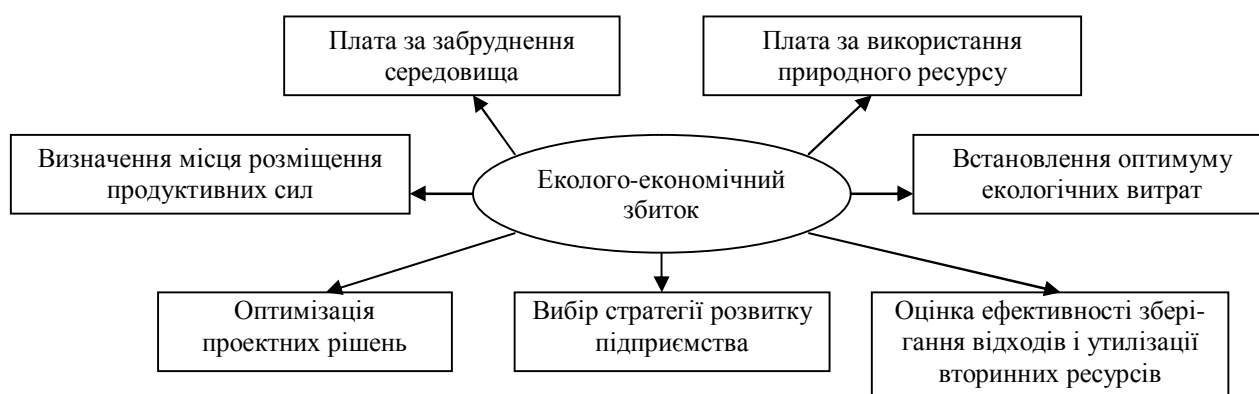

Рис. 3. Межі застосування показника еколого-економічного збитку на підприємстві

по-перше, у визначенні плати за забруднення довкілля. Оскільки для встановлення нормативу плати чи ставки екологічного податку необхідно знати граничні розміри еколого-економічного збитку. Норматив чи ставка при цьому не повинні перевищувати розмір граничного економічного збитку. По-друге, визначення плати за використання природного ресурсу. Одним із елементів цієї плати є еколого-економічний збиток за порушення навколишнього середовища в результаті добування і використання природних ресурсів. По-третє, визначення місця розміщення продуктивних сил, що відображається у складанні поточного і перспективного планів і де попередньо повинно бути проведено розроблення прогнозу еколого-економічного збитку від забруднення довкілля. Попереднє виявлення проблемних місць уможливило б знизити навантаження на екологічний потенціал там, де воно наближається до критичного рівня. Одночасно потрібно передбачати проведення природоохоронних заходів у цих проблемних місцях. По-четверте, здійснювати оптимізацію проектних рішень, які відбуваються під час вибору варіантів промислової і міської забудови, розміщення транспортних магістралей, об'єктів рекреаційного призначення. Зокрема, як показали дослідження,

винесення на 5 км за межі міста одного з хімічних комбінатів в Україні знизило б еколого-економічний збиток у 3–10 разів [7]. По-п'яте, під час встановлення оптимуму екологічних витрат, згідно з яким економічно оптимальним рівнем витрат слід вважати той їх рівень, за якого сума витрат і збитку буде мінімальною. По-шосте, вибираючи стратегію розвитку підприємства, до уваги брати ті технології, які в процесі своєї діяльності спричинять мінімальне забруднення довкілля. Сьоме, під час здійснення оцінки ефективності зберігання відходів і утилізації вторинних ресурсів зважати на відсутність такої оцінки, яка гальмує впровадження більшості технологічних процесів зберігання відходів і утилізації вторинних ресурсів. При цьому необхідно зауважити, що утилізація вторинних ресурсів за обліку екологічних показників, загалом може конкурувати з основним виробництвом, оскільки цей процес можна вважати переведенням відходів у категорію вторинні ресурси, що фактично є відновленням цих самих ресурсів.

Для покриття описаного збитку, спричиненого антропогенною діяльністю, необхідно здійснювати відповідні витрати. Описуючи складові еколого-економічних витрат, слід відзначити, що це лише незначна частина повних екологічних витрат, яку сьогодні може взяти на себе суспільство. Інакше кажучи, це та частина громадських витрат екологічного характеру, яку суспільство змогло перевести з форми екстернальної (тобто зовнішніх для господарюючих суб'єктів витрат) в інтернальні (тобто внутрішні витрати підприємств), які ті змушені покривати фінансовими результатами своєї діяльності (рис. 4). При цьому, як показують дослідження [9], частка інтернальних витрат у загальній частці еколого-економічних витрат, що виникають внаслідок антропогенної дії підприємства, становить близько 30–35 %, решта лягає на плечі суспільства, тобто належать до екстернальних.

Рис. 4. Еколого-економічні витрати підприємства

Перший вид витрат, що належить до категорії інтернальних, є той, який має активний характер щодо економічного зростання і реалізується в процесі здійснення господарської діяльності підприємства. Його здійснення сприяє зростанню обсягів виробництва, доходів і загалом економічному розвитку підприємства.

З іншого боку, підприємство змушене здійснювати витрати, зумовлені негативним характером взаємодії з природним середовищем, і спрямувати їх на захист людей та на

місцерозташування підприємства і охороняти їх від дії природних чинників (захист від повеней, зсувів, радіації тощо). Ці витрати мають пасивний характер щодо економічного зростання, оскільки не сприяють збільшенню обсягу вироблених матеріальних благ і в сумі становлять другу категорію інfernальних витрат.

Активні і пасивні витрати, своєю чергою, розподіляються на нижчий ряд витрат, що існують на підприємстві. Так, до активних витрат належать ті, що мають форму адресних витрат господарських суб'єктів. Ці витрати, по-перше, юридично визнані як самими суб'єктами, так і державою, а по-друге, вони є статистично зафіксованими базами даних, що існують в державі, і мають назву нормативних (врахованих). До них належать нормативи існуючої системи екологічних платежів (збори, штрафи, ліцензії тощо.).

Інша частина активних витрат називається понаднормативними (прихованими) і вони включають повний перелік екологічних витрат, які змушено покривати підприємство в процесі своєї діяльності (це недоотримання прибутку через захворювання працівників, пришвидшене зношення основних фондів через забруднення тощо.). Ця категорія витрат належить до показників звичайних змін господарської діяльності суб'єктів і не обліковується окремо. Їх існування важко обґрунтувати на фоні багатofакторних причин їх появи.

Описуючи пасивні витрати, слід відзначити, що до них належать превентивні витрати. Їх поява зумовлена тим, що розбалансоване антропогенним впливом довкілля чинить тиск на підприємства через збільшення природних небезпек, таких як повені, зсуви, селі в результаті виробки родовищ корисних копалин і неконтрольованого вирубування лісів, посиленої дії сонячної радіації, через руйнування озонового шару тощо. Як наслідок, самі підприємства змушені збільшувати частку превентивних витрат на запобігання і ліквідацію таких небезпек. Проте сам по собі превентивний захід – це раціональніший шлях порівняно з намаганням вирішити проблему після її виникнення.

З іншого боку, до пасивних витрат слід зарахувати і компенсаційні витрати. Їх існування і поява пов'язані з тим, що підприємство повинно нести витрати на ліквідацію аварій, спричинених антропогенними чи природними чинниками. Нерідко такі небезпеки тягнуть за собою компенсаційні виплати за завдану шкоду. До того ж на рівні підприємства відбуваються втрати внаслідок відшкодування витрат за лікарняними, чи оплати за лікування працівника від отриманих на виробництві травм.

Усі вищеперераховані види витрат можуть бути представлені як еколого-економічні витрати підприємства від забруднення довкілля. Проте, якщо абстрагуватися від функціонального призначення витрат, що входять до складу еколого-економічних, і подати їх як частину чистого кінцевого продукту, що перейшов у пасивну форму, то усі ці витрати є чинником, який стримує економічне зростання і фактично є своєрідною упущеною вигодою для підприємства. Ця думка підтверджується в [10, с. 599], де пропонується оцінювати екологічні витрати забруднення довкілля не обсягом фактично здійснюваних витрат, а величиною економічного ефекту, який міг бути отриманий, якби абстрактні ресурси на екологічно зумовлені заходи були залучені у виробництво. Отже, не можна погодитись з тезою, відмічено в [11], де наголошується, що “упущена вигода” характеризує вартісну оцінку втрачених можливостей економічної системи, які вона змушена нести через нестачу інвестиційних ресурсів на суму вищепроаналізованого еколого-економічного збитку. Зокрема, гальмується впровадження інновацій, які могли б відігравати вирішальну роль щодо трансформації економіки у напрямку розвитку ефективніших і прибутковіших видів виробництва.

Висновки

На нашу думку, детальне вивчення еколого-економічних показників є важливою складовою у формуванні і реалізації еколого-економічної стратегії. Отже, важливим є те, що сьогодні зроблено реальну оцінку існуючих підходів щодо визначення і структурування понять, які мають відношення до стану охорони довкілля та природокористування.

Враховуючи, що сучасне виробництво об'єктивно є відходомістким, а значить, існуватимуть еколого-економічні витрати забруднення довкілля, в подальшому можна тільки визначити мінімальну їх величину, за якої відвернення економічних ресурсів в пасивному напрямі (а значить, і

втрати кінцевого продукту) будуть мінімальними. Для мінімізації усієї сукупності еколого-економічних витрат необхідно поетапно розглядати суміжні альтернативні варіанти і залишати ті з них, які забезпечують більше зниження витрат на подальших етапах їх реалізації.

Загалом економічні наслідки забруднення довкілля зумовлені перерозподілом економічних ресурсів зі сфери активного накопичення (що забезпечує економічне зростання) у сферу пасивного споживання (що забезпечує відвернення і компенсацію негативних наслідків забруднення довкілля). Відвернення частини економічних ресурсів зі сфери виробництва призводить до недоотримання чистого кінцевого продукту у подальшому відтворювальному циклі. Зменшення витрат кінцевого продукту можливе через мінімізацію сукупних економічних витрат забруднення довкілля.

Перспективи подальших досліджень

Безумовним є той факт, що такий показник, як частка екологічних витрат у складі загально-виробничих, може бути критерієм для оцінки екологічної стійкості підприємства і використовуватися під час оцінки еколого-економічного потенціалу підприємства. Детальніше дослідження цього показника буде відображене у подальших публікаціях.

1. Горобченко Д.В. Проблемы формирования эколого-экономических издержек в условиях экономического роста // Вісник СумДУ. Серія "Економіка". 2004 – № 1. 2. Алымов А.Н. Развитие производственных сил и охрана окружающей среды. – К.: Наук. думка, 2000 – 21 с. 3. Балацкий О.Ф. Экономика защиты атмосферы. – Харьков: Вища шк., 1976. – 99 с. 4. Балацкий О.Ф., Мельник Л.Г., Яковлев А.Ф. Экономика и качество окружающей природной среды. – Л.: Гидрометеоиздат, 1984. – 190 с. 5. Семененко Б.А. Теоретические аспекты определения экономического ущерба от загрязнения воздушного бассейна: 2-е изд., перераб./ УкрНИИНТИ Госплана УССР. Харьк. межст. террит. центр НТИ и пропаганды; 02-18.01.90-0. – Харьков, 1990. – 30 с. 7. Балацкий О.Ф. Теория и практика оценки экономического ущерба в Украине // Вісник СумДУ. Серія "Економіка". – 1994. – №1, Т.1. 8. Кислый В.Н. К вопросу о сущности понятия "эколого-экономический ущерб" // Вісник СумДУ. Серія "Економіка". – 2007. – №1, Т.2. 9. Лапин Е.В. Методы учета экологического фактора при оценке экономического потенциала предприятия // Вісник Сумського державного університету. Серія "Економіка". – 2005. – № 2(74). – С. 156–167. 10. Раяцкас Р.Л., Радущек В.Ю. К методологии оценки экономических издержек загрязнения окружающей природной среды // Экономика и математические методы. – 1985. – Т. XXI, Вып. 4. – С. 593–603. 11. Мельник Л.Г. Использование показателей эколого-экономических оценок в решении хозяйственных задач // Вісник Сумського державного університету. Серія "Економіка". – 2007. – № 1, Т2. – С. 18–33.